ALTERNATOR
Misliti znanost.

Talenti, (ne)enakosti in družbene priložnosti

27. 4. 2023

Številka: 17/2023

Avtor:

- Mitja Sardoč

Računalniška obdelava: Katja Bidovec

Tako v strokovnih razpravah in politiki kot tudi v širši družbi veljajo enake možnosti za temeljni mehanizem razdelitve selektivnih družbenih položajev, npr. vpisnih mest na določeni fakulteti ali pa delovnih mest. Temeljijo namreč na treh različnih zahtevah, in sicer da imajo vsi posamezniki enak dostop do ustrezne izobrazbe ali kvalifikacij, da moralno arbitrarni dejavniki (vključno z »naravnimi« in »družbenimi« okoliščinami, kot so socialno-ekonomski status, etnična pripadnost, rasa itd.) ne bi smeli vplivati na distribucijo selektivnih družbenih položajev ter da je vsak selektivni družbeni položaj dodeljen najbolj zaslužni osebi (beri: najprimernejšemu posamezniku).

Čeprav veljajo enake možnosti za eno od temeljnih načel javnega šolanja (tako v Sloveniji, EU ter ostalih demokratičnih državah) ter za osnovni mehanizem pravične oziroma poštene distribucije selektivnih družbenih položajev ter s tem povezano prehajanje posameznikov ali skupin iz enega v drug družbeni položaj ali spreminjanje družbenega statusa, ostaja ta ideja vse prej kot jasna in neproblematična. To potrjuje razpetost zagotavljanja enakih možnosti med vrsto konkurenčnih teoretičnih (in političnih) projektov, npr. egalitarizma, libertarne politične teorije, feminizma, multikulturalizma itn. Vsak izmed njih namreč ponuja različne oziroma včasih celo diametralno nasprotujoče si odgovore na vprašanja, ki jih povezujemo z zagotavljanjem enakih možnosti, npr. *čemu* izenačevanje začetnih položajev, *kakšno* je pošteno izhodišče procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, *katero* naj bo merilo izenačevanja (je to npr. zgolj in samo dosežek oziroma rezultat, ali pa je to lahko tudi vloženi trud, talenti itn.), *kako* naj se proces izenačevanja oziroma zagotavljanja enakih možnosti izvede ipd.

Zadevo dodatno zaplete dejstvo, da se navkljub zavezanosti enakim možnostim v vzgoji in izobraževanju, zaposlovanju, zdravstvenem varstvu ipd. v zadnjih nekaj desetletjih, predvsem od sedemdesetih let 20. stoletja dalje, srečujemo z naraščajočo neenakostjo ter vse večjim razkorakom v priložnostih (https://www.simonandschuster.com/books/Our-Kids/Robert-D-Putnam/9781476769905) med tistimi, ki so premožni, ter tistimi, ki so deprivilegirani. To potrjuje vzpon neoliberalnih politik, ki je pravzaprav prevzel idejo enakih možnosti in jo postavil za enega od osrednjih vzvodov *vojne za talente* (https://www.researchgate.net/publication/284689712_The_War_for_Talent#fullTextFileContent) .

Tudi zato se tako na ravni teorije in s tem povezanim raziskovanjem kakor tudi na ravni posameznih iniciativ krepijo pozivi po zagotavljanju pravičnosti (npr. pravična trgovina (https://www.pravicna-trgovina.si/projekti) ali pa ideja UTD (https://doi.org/10.1177/0032329203261095) -ja). Ne preseneča torej, da se je v zadnjih nekaj letih med raziskovalci povečalo zanimanje za vprašanja, povezana z različnimi razsežnostmi distributivne pravičnosti (npr. knjiga Adriana Wooldridgea *The aristocracy of talent* (https://www.penguin.co.uk/books/313113/the-aristocracy-of-talent-by-wooldridge-adrian/9780141990378) [Aristokracija talentov], ki je bila knjiga leta britanskega časnika *Times*). Kako torej uokviriti koncept, ki je poleg idej o vitki državi (beri: državi z nizkimi davki), privatizaciji, zasebni lastnini, odgovornosti posameznika, učinkovitosti, svobodnem trgu ipd. del železnega repertoarja neoliberalnih politik ter hkrati eden izmed temeljnih kamnov egalitarnega liberalizma ter s tem povezanih idealov, npr. pravičnosti, spoštovanja, enakosti.

Za razliko od prejšnjega vala razprav o družbeni (ne)enakosti v sedemdesetih letih 20. stoletja, kjer je bil poudarek

predvsem na samem pojmu pravičnosti (npr. John Rawls (https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674000780) , Robert Nozick (https://www.barnesandnoble.com/w/anarchy-state-and-utopia-robert-nozick/1118918937)), se v okviru sodobnih razprav zgodi premik tega poudarka v nepričakovano smer. V samem središču se namreč pojavi pojem talentov. V primerjavi z ostalimi pojmi – s katerimi se tako rado razpolaga v kontekstu distributivne pravičnosti –, kot so poštenost, enake možnosti, diskriminacija, dobrobit, enakost, svoboda, je bilo problematiki talentov vse do nedavnega namenjeno sorazmerno malo pozornosti. To pravzaprav preseneča, saj predstavlja ideja odprtosti vseh družbenih položajev talentom (https://www.nas.org/academic-questions/32/4/merit-vs-equality-careers-open-to-the-talents-3) eno od najbolj revolucionarnih inovacij tako ameriške kot tudi francoske revolucije iz konca 18. stoletja. Čeprav je ta ideja radikalno spremenila tako pojmovanje družbenega statusa kot tudi socialne mobilnosti, je emancipatorična dediščina teh sprememb danes vse prej kot neproblematična. Kakor je v svoji knjigi *The French army, 1750–1820: Careers, talent, merit* (https://www.manchesterhive.com/display/9781526158918/9781526158918.xml) [Francoska vojska, 1750–1820: Kariera, talent, zasluge] izpostavil zgodovinar Rafe Blaufarb, je ironija zgodovine poskrbela za (vsaj) dve zagati »meritokratične revolucije leta 1789«. Načelo *karier odprtih talentom* je sicer odpravilo dedne privilegije, a so številni sodobni kritiki – kot bomo videli kasneje – odkrili tudi hrbtno stran tega načela. Kako v okviru zagotavljanja enakih možnosti torej misliti (in razumeti) problematiko talentov ter s tem povezane spremembe v samem pojmovanju distributivne pravičnosti?

Anatomija talenta

Standardni horizont mišljenja problematike talentov je pravzaprav razpet med dve ločeni perspektivi, ki njegovo teoretično kot tudi širšo družbeno vlogo pojmujeta pomanjkljivo ali celo neustrezno. Na eni strani kritiki neoliberalnih politik izpostavljajo, da je vojna za talente predvsem rezultat procesa neoliberalizacije ter ekonomističnega pojmovanja vzgoje in izobraževanja, na katerem temelji teorija t. i. človeškega kapitala (https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?content=reviews&isbn=9780674035300) . Na drugi strani je problematika talentov – vsaj na širšem vsebinskem področju vzgoje in izobraževanja – v veliki meri ujeta v okvir razprave o nadarjenosti. Slednja pravzaprav pušča ob strani tako širši družbeni kot tudi teoretični okvir problematike talentov, npr. razprave o socialni mobilnosti, lastnini talentov, begu možganov, bitki talentov, visokem šolstvu, migracijskih politikah, obdavčitvi talentov ter upravljanju človeških virov nasploh.

Da bi torej lahko naredili korak naprej v smeri razvijanja teorije o talentih kot delu (https://www.termania.net/slovarji/terminoloski-slovar-vzgoje-in-izobrazevanja/3475017/meritokracija) meritokratične enačbe »IQ + trud = zasluga«, ki jo je v svoji knjigi *The rise of the meritocracy* (https://en.wikipedia.org/wiki/The_Rise_of_the_Meritocracy) [Vzpon meritokracije (https://www.termania.net/slovarji/terminoloski-slovar-vzgoje-in-izobrazevanja/3475017/meritokracija)] artikuliral britanski sociolog, politik, socialni inovator in aktivist Michael Young, si je potrebno pobliže pogledati osnovne razsežnosti oziroma anatomijo samih talentov. Katere so torej osnovne koordinate talentov in kako to idejo pravzaprav uokviriti v razprave o distributivni pravičnosti?

Prvo in osnovno razsežnost talentov predstavlja njihova nevoluntaristična narava. V okviru tega pojmovanja predstavlja talent – kakor v knjigi *Equality for inegalitarians* (https://www.cambridge.org/core/books/equality-for-inegalitarians/00DE67B8915E6B3447C766A6870F5D2E) [Enakost za neegalitariste] opozarja ameriški filozof George Sher – »neizbrano sposobnost, ki ima vpliv na to, kako dobro ali slabo je njegov lastnik sposoben izvajati določeno nalogo« (str. 16). Vsak talent posameznika naj bi bil primarno – ali vsaj v veliki meri – rezultat dejavnikov, ki so izven njegove volje: posamezniki namreč nimajo vpliva na svoje talente in na ostale prirojene sposobnosti.

Drugo razsežnost predstavlja neenaka porazdelitev talentov med posamezniki. Kljub temu da je neenaka distribucija talentov med posamezniki – vsaj iz perspektive »idealne« teorije pravičnosti – nepoštena, bi njihova enaka porazdelitev imela za posledico to, da talent ne bi bil več dodana vrednost posameznika. Razlike v t. i. naravnih sposobnostih med posamezniki so pravzaprav pogoj njihove družbene zaželenosti. Prav zato, ker imajo samo nekateri posamezniki določene talente, so le-ti družbeno zaželeni.

Tretjo razsežnost talentov predstavlja družbena vloga posameznega talenta. Kar namreč šteje kot talent – kakor v enem od svojih člankov opozarja ameriški filozof Alan Goldman (https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-philosophy/article/abs/real-people-natural-differences-and-the-scope-of-justice/7F87B20C4FDD62B44A6B4AAC4576958A) – »je odvisno od družbenega povpraševanja v času uporabe določene sposobnosti ali lastnosti« (str. 392). Kar je veljalo za talent npr. v antični Šparti ali pa srednjeveških Firencah, v sodobni družbi morda ne šteje več kot talent.

Naslednja (četrta) razsežnost talentov je njihova neprenosljivost. Za razliko od materialnih in finančnih virov, ki jih posameznik lahko prenese, proda, posodi, podari ali podeduje, talentov ne moremo prenesti dalje oziroma na drugega.

Hkrati je kot naslednjo razsežnost potrebno tudi izpostaviti, da je vrednost posameznega talenta – za razliko od dejavnikov, kot je npr. višji socialno-ekonomski status, ki posamezniku zagotavlja neposredno prednost pred ostalimi – v njegovem potencialu. Prednost, ki jo določen talent zagotavlja posamezniku, namreč ni neposredna, temveč pogojna, kar daje posebno vrednost talentom v okviru upravljanja človeških virov. V kolikor posameznik svojega talenta ne kultivira, ostaja namreč samo neizkoriščen potencial.

Prav tako je kot posebno razsežnost potrebno upoštevati tudi medsebojno povezanost talenta in truda. Medtem ko

standardno pojmovanje tega razmerja obe spremenljivki pojmuje kot različni oziroma neodvisni enoti, je njun odnos veliko bolj zapleten in dinamičen. Francoski ekonomist Alain Trannoy (https://doi.org/10.1007/s10888-019-09409-7) opozarja, da predstavlja posamezen talent »kumulativno spremenljivko«, ki vključuje »pretekli napor, trenutni napor in prirojeni talent« (str. 1). Kljub temu velja med talentom in trudom opozoriti na pomembno razliko. Če predstavlja trud vrsto spremenljivke, ki daje posamezniku prednost pri izvajanju nalog, predstavlja talent nekakšno konstanto in s tem povezano prednost posameznika. Trud posameznika je namreč odvisen od vsakokratne izvedbe, talent pa je v veliki konstanta (seveda odvisna od njegovega kultiviranja itn.).

Glede na zgoraj opisane značilnosti talentov kot produktivnega potenciala posameznika veljajo talenti torej za ključno strateško valuto t. i. človeškega kapitala. Prav ta naj bi kot nabor znanja, spretnosti, kompetenc in motivacije v prihodnosti namreč nadomestil tako klasični (finančni) kot tudi socialni in kulturni kapital. Ne preseneča torej, da egalitarna teorija distributivne pravičnosti talente pojmuje kot del *naravne loterije*. Kakor v knjigi *A theory of justice* (https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674000780&content=toc) [Teorija pravičnosti] opozarja John Rawls, si nihče »ne zasluži svojih večjih naravnih sposobnosti niti ni upravičen do ugodnejšega začetnega položaja v družbi. Tisti, ki jim je bila narava bolj naklonjena, kdorkoli že so, lahko pridobijo iz svoje sreče samo pod pogoji, ki izboljšujejo položaj tistih, ki so izgubili« (str. 101–102).

V okviru paradigme naravne loterije so talenti – podobno kot družbene okoliščine, npr. socialno-ekonomski status posameznika, spol, posebne potrebe ali rasa – iz moralnega vidika arbitrarni. Njihov deprivilegiran položaj v prvi vrsti izvira iz arbitrarnosti distribucije oziroma posedovanja določenega talenta kot nekakšne »nezaslužene« naravne danosti. Na podlagi tega zagovorniki t. i. *egalitarizma srečnega naključja* izpeljejo sklep, da si posamezniki rezultatov naravne loterije ter s tem povezanih prednosti ali prikrajšanosti (npr. hendikepa) ne zaslužijo. Talenti, ki jih imamo, so namreč prav tako stvar nekakšnega naključja, kot npr. socialno-ekonomski položaj, v katerega se rodimo. Kakor v svoji knjigi *Practical ethics (https://www.cambridge.org/si/academic/subjects/philosophy/ethics/practical-ethics-3rd-edition?format=PB)* [Praktična etika] opozarja profesor bioetike na Princetonu Peter Singer, talent pravzaprav »nagrajuje srečne, ki podedujejo tiste sposobnosti, ki jim omogočajo da opravljajo zanimive in donosne kariere […], ter kaznuje nesrečne, katerih geni jim otežujejo doseganje podobnega uspeha«.

Vsaka oblika neenakosti, ki je rezultat dejavnikov, za katere posameznik ni odgovoren, npr. spol, socialno-ekonomsko in kulturno poreklo, posebne potrebe, etnična pripadnost, je za zagovornike egalitarizma v osnovi torej nepravična in potemtakem nepoštena. Kakor v svoji knjigi *Inequality* (https://global.oup.com/academic/product/inequality-9780195111491?cc=si&lang=en&) [Neenakost] izpostavlja ameriški filozof Larry Temkin, bi bilo namreč nepravično in nepošteno, »da so nekateri v slabšem položaju kot drugi, ne po lastni krivdi [ali izbiri]«.

Iskanje rešitev na zgoraj opisano pojmovanje nepravičnosti je pravzaprav po pričakovanjih vse prej kot enostavno in neproblematično. V kolikor zagovorniki egalitarizma ne ponudijo ustreznega odgovora na zgoraj izpostavljene probleme, sta pod vprašaj postavljena na zaslugah utemeljeno pojmovanje enakih možnosti in tudi različni procesi konkuriranja za selektivne družbene položaje, npr. šolanje. Prav moralna arbitrarnost talentov skupaj z deterministično in redukcionistično karakterizacijo, ki jih prikazuje kot individualne, prirojene, naravne in fiksne, talente (kot obliko naravne neenakosti) izenači z družbenimi dejavniki neenakosti. Tudi zato so različni mehanizmi, ki naj bi moralno arbitrarnost posameznih dejavnikov, npr. spola in s tem povezana neravnovesja, nevtralizirali, zmanjšali ali celo odpravili (npr. kvote (https://metinalista.si/kako-razumeti-kvote/)) toliko bolj pomembni.

Meritokratična neenakost

Zgoraj predstavljeni problemi potrjujejo, da so nekatera temeljna vprašanja, povezana z distribucijo selektivnih družbenih položajev na podlagi zaslug, bodisi neustrezno izražena bodisi zapostavljena. Zmanjšana medgeneracijska mobilnost, prikrajšanost in revščina, skupaj s splošnim znižanjem življenjskega standarda, niso le okrepili nezaupanja v pravičnost obstoječih distributivnih ureditev, ampak so postavili pod vprašaj samo utemeljitev meritokratične racionalnosti. Hrbtna stran te »racionalnosti« predstavlja namreč prepričanje, da si poleg svojih uspehov (in s tem povezanih prednosti) prav tako zaslužimo tudi svoje neuspehe. Skratka, za svoj neuspeh smo krivi izključno sami.

To je privedlo do nekaterih kritik distribucije selektivnih družbenih položajev na podlagi zaslug, vključno s *pastjo meritokracije* (https://www.penguinrandomhouse.com/books/548174/the-meritocracy-trap-by-daniel-markovits/) (Daniel Markovits) ali pa *meritokratično oholostjo* (https://us.macmillan.com/books/9780374289980/thetyrannyofmerit) (Michale J. Sandel). Tako Markovits kot Sandel izpostavita, da meritokracija spregleda problematiko neenakosti (vsaka dejavnost namreč deluje kot tekma, kjer si zmagovalec zasluži vse, poraženec pa si svoj neuspeh prav tako zasluži). Bolj kot karkoli drugega je meritokratična racionalnost spodkopala na spoštovanju utemeljeno pojmovanje enakosti, na katerem temeljijo sodobna pojmovanja državljanske enakosti. Kakor v članku »Egalitarianism and natural lottery (http://www.jstor.org/stable/40435833) « [Egalitarizem in naravna loterija] opozarja hrvaški filozof Neven Sesardič, je postalo meritokratično pojmovanje »načela karier, odprtih talentom« pravzaprav ena od ovir pri uresničevanju distributivne pravičnosti.

Če torej zagovorniki neoliberalizma (https://plato.stanford.edu/entries/neoliberalism/) talente kot obliko človeškega kapitala mislijo izključno skozi *korporatizacijo* talentov, razprave o nadarjenosti pa spregledajo njeno širšo kontekstualno razsežnost, ideja o njihovi moralni arbitrarnosti problematiko talentov premesti v okvir razmerja med pravičnostjo in (ne)enakostjo. Problematika talentov namreč odpira vprašanje poštenosti na zaslugah utemeljenega pojmovanja enakih

možnosti ter posledično legitimnost neenakosti, ki so rezultat prednosti, ki naj bi jih imeli posamezniki zaradi posameznih talentov. Čeprav se ta teza zdi – vsaj na intuitivni ravni – problematična, gredo nekatere razprave (https://doi.org/10.1007/s10892-023-09426-9) o distributivni pravičnosti in meritokraciji v vzgoji in izobraževanju v to smer.

Kakor opozarja ameriški filozof Richard Arneson (https://plato.stanford.edu/entries/equal-opportunity/) , je edina trdna predpostavka različnih pojmovanj enakih možnosti njihovo zavračanje fiksnih družbenih razmerij, ne pa tudi hierarhije same po sebi. Osnovni problem na zaslugah utemeljenega pojmovanja enakih možnosti je namreč, kako zagotoviti, da bo tekma za selektivne družbene položaje pravična, neenakost, ki je rezultat procesa tekmovalnosti, pa legitimna. Ideja enakih možnosti in družbena neenakost namreč nista medsebojno izključujoči. Tudi zato predlagani odgovori, ki naj bi problematiko družbene neenakosti razrešili, postanejo (vse prepogosto) del problema in ne rešitve. Na zaslugah utemeljeno pojmovanje enakih možnosti namreč spregleda razsežnost poštenosti.